
Darko KOMŠO, Ivor KARAVANIĆ, Jacqueline BALEN

STIJENSKA UMJETNOST U PRIPEĆKU NA PLAŽI POVILAC KOD SELCA - PRAPOVIJESNA SLIKARIJA ILI RECENTNI FALSIFIKAT?

ROCK ART IN AN ABRI ON POVILAC BEACH NEAR SELCE - PREHISTORIC PICTOGRAPH OR RECENT FORGERY?

Darko Komšo
Arheološki muzej Istre
Carrarina 3, Pula
darko.komso@ami-pula.hr

Darko Komšo
Archaeological Museum of Istria
Carrarina 3, Pula
darko.komso@ami-pula.hr

dr. sc. Ivor Karavanić
Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3, Zagreb
Department of Anthropology
University of Wyoming
ikaravan@ffzg.hr

Ivor Karavanić PhD
Department of Archaeology
Faculty of Humanities and Social Sciences
University of Zagreb
Ivana Lučića 3, Zagreb
Department of Anthropology
University of Wyoming
ikaravan@ffzg.hr

dr. sc. Jacqueline Balen
Arheološki muzej Zagreb
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19, Zagreb
jacqueline.balen@zg.t-com.hr

Jacqueline Balen PhD
Archaeological Museum in Zagreb
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19, Zagreb
jacqueline.balen@zg.t-com.hr

UDK 903.08(497.572Selce)
903.08:7.061>(497.572Selce)

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 26.7.2016.
Odobreno: 12.8.2016.

UDC 903.08(497.572Selce)
903.08:7.061>(497.572Selce)

Original scientific paper
Received: July 26, 2016
Approved: August 12, 2016

U ovom članku objavljujemo slikarije koje se nalaze u jednom pripećku kod Selca. Ne postoje bitne sličnosti povilačkih slikarija s onima na drugim nalazištima. Najvjerojatnije su recentna tvorevina, nastala najviše prije nekoliko desetljeća. Premda su slikarije potpuno uništene atmosferilijama, njihove fotografije, čiji izbor ovdje objavljujemo, vjerno su svjedočanstvo i dokumentacija tog nalazišta.

This paper discusses pictographs found in an abri near Selce. There are no significant similarities between the Povilac pictographs and those at other sites. They are most likely a recent work, created at most a few decades ago. Although the pictographs have been entirely destroyed by weathering effects, photographs made of them, a selection of which are presented here, are a faithful witness to, and documentation of, this site.

KLJUČNE RIJEČI: *stijenska umjetnost, slikarije, Povilac, Hrvatska, original, falsifikat*

KEY WORDS: *Rock art, pictographs, Povilac, Croatia, original, forgery*

UVOD

Proučavanje stijenske umjetnosti (rock art, arte rupestre...) razvijeno je i vrlo zastupljeno u svjetskoj arheologiji (Anati 1993). U Hrvatskoj i široj regiji ovaj je fenomen gotovo u potpunosti nezabilježen i postoji tek nekoliko sporadičnih objava (Komšo i Kuzmanović 2010). Izdvajamo poznate gravure s nalazišta Badanj u Hercegovini, koje bi mogle potjecati s kraja razdoblja paleolitika i pripadati epigravetijenskom kulturnom kompleksu (Basler 1976, 1979; Kujundžić 1989), potom slikarije iz jame kod Sežane (Mihevc 2013) i eventualno Partizanske jame iz slovenskog dijela Istre (Jamnik et al. 2015). Tijekom 2009. godine počeo je projekt pod nazivom CRORA (CROatian Rock Art – Stijenska umjetnost u Hrvatskoj), koji ima za cilj sustavno katalogiziranje, valorizaciju i prezentaciju stijenske umjetnosti na tlu Hrvatske.

Projekt se u svojoj primarnoj fazi koncentrirao na područje sjevernog Jadrana, gdje djeluje Arheološki muzej Istre, koji je i njegov pokretač. Zabilježeno je tridesetak lokacija sa slikanim ili ugребanim stijenskim slikarijama, datiranim od prapovijesti do novog vijeka (Komšo i Kuzmanović 2010). Sistematsko pretraživanje pećina, pripećaka i stijenskih masiva te objave novozabilježenih lokaliteta nesumnjivo će iznimno obogatiti naše spoznaje o stijenskoj umjetnosti u regiji i stvoriti pretpostavke za sigurno atribuiranje slikarija, kao i za razlikovanje drevnih slikarija od recentnih igrarija.

Jedno od novozabilježenih, ali i nažalost upitnih nalazišta jest ono otkriveno u pripećku kod Selca, u smjeru Novog Vinodolskog, na jednoj od plaža za koje se koristi skupno ime Povilac (sl. 1; Karta 1). Koordinate su 45° 08' 55" N i 14° 44' 03". Dno pripećka približno je 1 m iznad razine mora, a slike su oko 1 m iznad dna pripećka.

Sl. 1 Pripećak sa slikarijama na plaži Povilac, 2004., (foto: D. Komšo).
Fig. 1 The abri with pictographs on Povilac beach in 2004 (photo by: D. Komšo).

INTRODUCTION

The study of rock art is developed and abundant in archaeology around the world (Anati 1993). In Croatia and the broader region this phenomenon is almost entirely unregistered and there are only a few, sporadic papers that have been published on the topic (Komšo and Kuzmanović 2010). We can cite the known petroglyphs at the Badanj site in Herzegovina, likely from the late Palaeolithic and belonging to the Epigravettien culture complex (Basler 1976, 1979; Kujundžić 1989), the paintings from the cave near Sežana (Mihevc 2013) and possibly the Partizanska jama cave in the Slovenian part of the Istrian peninsula (Jamnik et al. 2015). The CRORA (CROatian Rock Art) project was launched in 2009 with the objective of offering a systematic cataloguing, assessment and presentation of rock art in Croatia.

In its primary phase CRORA is concentrated on the northern Adriatic area in which the Archaeological Museum of Istria, the initiator of the project, is active. Some thirty locations have been registered with pictographs or petroglyphs, dated from prehistory to the post-medieval period (Komšo and Kuzmanović 2010). The systematic examination of caves, abris and rock faces and the publication of newly registered sites will undoubtedly significantly enrich our insight into rock art in the region and create the preconditions for the confident attribution of pictographs and the differentiation of ancient pictographs from recent amusements.

One of the newly registered but, unfortunately, questionable finds is that discovered in an abri near Selce, on one of the beaches in the Novi Vinodolski direction that have the shared name of Povilac (Fig. 1; Map 1.). The site coordinates are 45° 08' 55" N by 14° 44' 03". The bottom of the abri is about one metre above sea level and the drawings about one metre from the bottom of the abri.

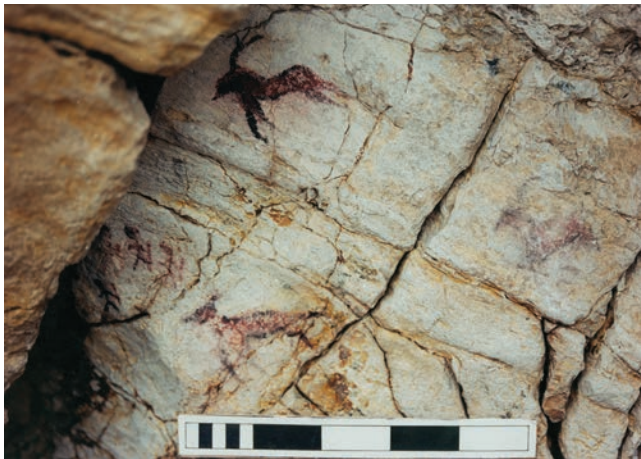
Karta 1. Lokacija nalazišta. Izradio D. Komšo
Map 1. Location of the site. Map draw by D. Komšo.

OTKRIĆE NALAZIŠTA I PRVE OPSERVACIJE

Nalazište je otkriveno tijekom ljeta 1996. godine. O tome svjedoči Zoran Bogdanović, fotograf Konzervatorskog odjela u Zagrebu, koji je na dan otkrića bio na plaži, gdje je bilo još desetak osoba. Jedan od njih, Mislav Kalauz, otišao je čitati novine u pripećak, a Maša Kovačević je, nagovarajući ga na kupanje, udarila glavom o strop ili bočni zid pripećka. Okrenuvši se, spazila je crteže. Isto je društvo često ondje dolazilo i odlagalo piće u pripećku, ali nitko od njih dotad nije primijetio crteže. Maša je potom pozvala Zorana da pogleda crteže te su počeli razgovarati o tome je li riječ o važnom arheološkom nalazu ili falsifikatu. Zoranu se činilo da su crteži životinja autentični, a sumnju je izrazio prema prikazima ljudskih likova. Na sreću, imao je fotografski aparat i snimio slikarije (sl. 2 do 8).

DISCOVERY OF THE SITE AND INITIAL OBSERVATIONS

The site was discovered in the summer of 1996. This is attested by Zoran Bogdanović, a photographer at the Conservation Department in Zagreb, who was on the beach on the day of the discovery along with about a dozen other people. One of these, Mislav Kalauz, went to read a newspaper in the abri and Maša Kovačević, coaxing him to take a swim, bumped her head on the ceiling or side wall of the abri. Turning, she observed the drawings. This group was made up of frequent visitors to this place that often used the abri as a place in which to hold beverages, but no one had previously noticed the drawings. Kovačević then invited Bogdanović to view the drawings, which led to a discussion as to their status as a possible important archaeological find or that of a forgery. Bogdanović felt that the animal drawings

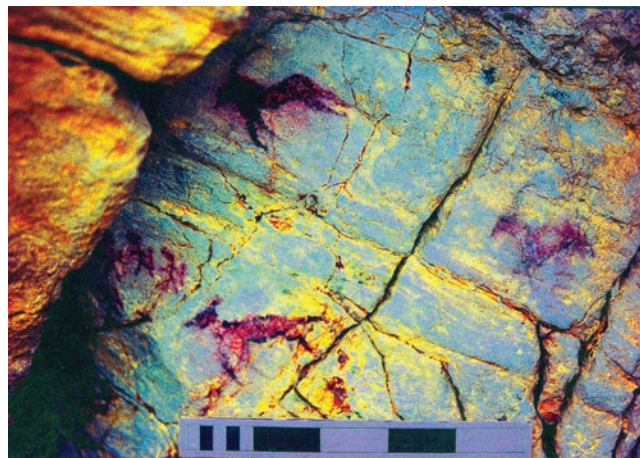
Sl. 2a Slikarije u pripećku, s mjerilom u centimetrima, 1996., (foto: Z. Bogdanović).
Fig. 2a Pictographs in the abri, scale in centimetres, 1996 (photo by: Z. Bogdanović).

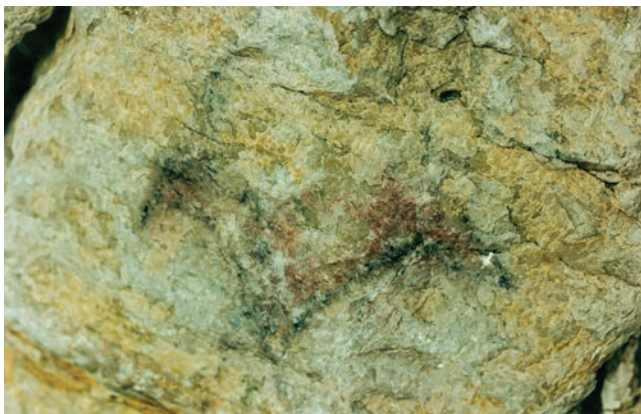
Sl. 2b Slikarije u pripećku i crtež s mjerilom u centimetrima, 1996.
Fig. 2b Pictographs in the abri and drawing with scale in centimetres, 1996.

Sl. 2c Crtež D. Komše s mjerilom u centimetrima, 1996.
Fig. 2c Drawing by D. Komšo with scale in centimetres, 1996.

Sl. 2d Slikarije u pripećku s mjerilom u centimetrima, 1996., fotografiju Z. Bogdanovića obradio D. Komšo programom ImageJ/DStretch.
Fig. 2d Pictographs in the abri with scale in centimetres, 1996, photograph by Z. Bogdanović processed in ImageJ/DStretch software by D. Komšo.

Sl. 3 Kozorog ili divokoza, 1996., (foto: Z. Bogdanović).
Fig. 3 Alpine ibex or chamois, 1996 (photo by: Z. Bogdanović).

Sl. 4 Jelen s malim rogovima, 1996., (foto: Z. Bogdanović).
Fig. 4 Deer with small horns, 1996 (photo by: Z. Bogdanović).

Nakon godišnjeg odmora Zoran je o otkriću obavijestio Damjana Lapajnea, pročelnika iz Konzervatorskog odjela u Zagrebu, Ministarstva kulture Republike Hrvatske, koji je zaključio da treba kontaktirati mr. sc. Jakova Radovčića, paleontologa i paleoantropologa iz Hrvatskog prirodoslovnog muzeja u Zagrebu te organizirati stručni posjet nalazištu. Nedugo potom nalazište je posjetila ekipa od četvero stručnjaka iz Konzervatorskog odjela u Zagrebu, a nakon toga tijekom listopada obišli su ga i mr. sc. Jakov Radovčić te arheolozi Andrej Lapajne, Amelio Vekić i Tanja Lolić. Tom je prilikom Amelio Vekić proveo probno sondiranje ispod stijene na kojoj su bile slikarije. Nakon što je uklonio šljunak, u kojem je bilo nešto školjaka, došao je do smeđe-zelene zdravice. Nije pronađen niti jedan arheološki nalaz. Tanja Lolić je iscrtala konture slikarija, a Jakov Radovčić je uz pomoć lupe došao do zaključka da sloj sige vjerojatno prekriva crteže. Konzultirajući arheologe, Radovčić (usmeno priopćenje) je pretpostavio da bi slikarije možda mogle pripadati brončanom dobu te da su slični primjerci otkriveni kod Senja, ali nisu objavljeni.

Zoran Bogdanović i Ivor Karavanić posjetili su nalazište 13. srpnja 2004. godine i ustanovili da su sve

were authentic and expressed doubts about the images of humans. Happily, he had a camera and was able to photograph the pictographs (Figs. 2 through 8). At the end of the annual vacation Bogdanović notified Damjan Lapajne, the head of the Croatian Ministry of Culture's Conservation Department in Zagreb, of the possible find. Lapajne concluded that palaeontologist and palaeoanthropologist Jakov Radovčić MSc of the Croatian Natural History Museum in Zagreb should be

Sl. 5 Jelen s velikim rogovima, 1996., (foto: Z. Bogdanović).
Fig. 5 Deer with large horns, 1996 (photo by: Z. Bogdanović).

Sl. 6 Jelen s velikim rogovima izbliza, 1996., (foto: Z. Bogdanović).
Fig. 6 Deer with large horns, close-up, 1996 (photo by: Z. Bogdanović).

Sl. 7 Ljudi s kopljima ili toljagama, 1996., (foto: Z. Bogdanović).
Fig. 7 Humans with spears or clubs, 1996 (photo by: Z. Bogdanović).

Sl. 8 Čovjek s kopljem ili toljagom, 1996., (foto: Z. Bogdanović).
Fig. 8 Human with spear or club, 1996 (photo by: Z. Bogdanović).

slikarije, osim jedne, potpuno izbljედjele. Vidljiv je bio samo prikaz jelena (sl. 9), a na još jednom mjestu nazirali su se ostaci boje.

U međuvremenu je kontaktirano više stranih i domaćih stručnjaka za prapovijesnu umjetnost, koji su na osnovu snimljenih fotografija izrazili svoja mišljenja. Ona su se uglavnom svodila na izražavanja zadržki zbog potreba provođenja raznih analiza i konstataciju da slike nisu nastale u pleistocenu, odnosno da ne pripadaju razdoblju paleolitika. Nitko nije apsolutno otklonio mogućnost da

contacted, and that an expert visit to the site should be organised. The site was visited soon afterwards by a team of four experts from the Conservation Department in Zagreb, and was later, in October, also visited by Radovčić and by archaeologists Andrej Lapajne, Amelio Vekić and Tanja Lolić. During the visit Vekić dug a test pit under the rock on which the pictographs were drawn. After removing the gravel, containing some shells, he hit on brown-green sterile subsoil. There were no archaeological finds. Lolić sketched out the contours of the pictographs and Radovčić, using a loupe, concluded that a layer of dripstone likely covered the drawings. Consulting archaeologists, Radovčić (oral report) presumed that the pictographs could be of Bronze Age provenance and that similar examples had been discovered at Senj but not published.

Zoran Bogdanović and Ivor Karavanić visited the site on the 13th of July 2004 and discovered that all the pictographs but one had entirely faded. Only the depiction of a deer was visible (Fig. 9), with remnants of colour present on one other spot.

A number of foreign and domestic experts in prehistoric art were contacted in the intervening period and they offered their opinions on the basis of the photographs. They for the most part expressed reservations related to the need to conduct various analyses and noted that the drawings were not of Pleistocene, i.e. Palaeolithic provenance. None absolutely ruled out the possibility that they might be from more recent prehistoric periods. Lawrence G. Straus, for example, noted that, if they are not in fact recent creations, they could be of post-Palaeolithic provenance, while Paul Bahn observed their similarity to wall paintings made in America for the shooting of films.

DESCRIPTION OF THE PICTOGRAPHS

Three animal and four anthropomorphic figures are depicted on the ceiling of the abri (Fig. 2). All of the depictions are small (5-10 cm). The animal figures are outlined in black and filled out in red-brown. Their distribution is triangular, with humans shown to their left. The animals depicted are likely alpine ibex or chamois (Fig. 3) and two deer (Figs. 4 through 6). All are shown in movement (leaping?). One of the deer has small horns (Fig. 4), and the other large horns (Figs. 5 and 6). The human figures are depicted in very simple, schematic style, with “stick” bodies and emphasised heads (Figs. 7 and 8). They are black and black-brown, with legs and arms spread out. In their hands they hold staffs (spears, clubs?). The drawings nearer to the opening of the abri are more faded, indicating that there may have been more – at the time of the discovery, however,

pripadaju kasnijim razdobljima prapovijesti. Primjerice, za Lawrencea G. Strausa, ako nisu recentne, pripadaju nekom od postpaleolitičkog razdoblja prapovijesti, a Paula Bahna podsjećaju na slike na stijeni koje su u Americi načinjene za snimanje filmova.

OPIS SLIKARIJA

Na stropu pripećka prikazane su tri životinje i četiri antropomorfna lika (sl. 2). Svi su prikazi malih dimenzija (5-10 cm). Životinje su uokvirene crnom bojom i ispunjene crvenosmeđom. Njihov razmještaj je trokutni, a lijevo od njih prikazani su ljudi. Životinje su vjerojatno kozorog ili divokoza (sl. 3) te dva jelena (sl. 4 do 6). Sve su u pokretu (u skoku?). Jedan jelen ima male rogove (sl. 4), a drugi velike (sl. 5 i 6). Ljudski su likovi prikazani vrlo jednostavno, shematski, "štapastih" tijela i naglašene glave (sl. 7 i 8). Crni su, odnosno crno-smeđi, raširenih nogu i ruku. U rukama drže smeđe palice (koplja, toljage?). Primjećuje se da su slike bliže otvoru pripećka bljeđe pa postoji mogućnost da ih je bilo više, no u trenutku otkrića bile su vidljive samo one koje atmosferilije dotad nisu uništile.

ANALIZA SLIKARIJA I USPOREDBA S DRUGIM NALAZIŠTIMA

Pri analizi i prije usporedbe s drugim nalazištima potrebno je odrediti karakteristike slikarija iz Povilca kod Selca. Prvo, polikromno su naslikani zoomorfni, a monokromno antropomorfni likovi. Drugo, prikazi likova su izrazito shematizirani, posebno onih antropomorfnih. Treće, bojanje je obavljeno nepostojanim bojama, koje su 10 godina nakon otkrivanja gotovo u potpunosti izbljedjele.

U Hrvatskoj je u zadnjih nekoliko godina zabilježeno tridesetak nalazišta sa stijenskim slikarijama (Komšo i Kuzmanović 2010). Najviše su zastupljene gravure, a tek u manjem broju slučajeva i slikarije. U pravilu je riječ o monokromnim slikarijama crnom, bijelom ili crvenom bojom. Antropomorfni i zoomorfni prikazi javljaju se samo na tri nalazišta: zoomorfni prikaz konja (ili magarca) iz Jankove pećine u Limskom kanalu u Istri, antropomorfni prikazi kod Lukovačkih stijena u blizini Senja (Glavičić 1975) te antropomorfni i zoomorfni prikazi u pećini Tounjčici kod Tounja (Božić 1995).

Prikaz konja iz Jankove pećine izveden je shematizirano i monokromno, crnom bojom. Antropomorfni prikazi na stijenama kod Senja izvedeni su bijelom bojom, krajnje shematizirano. Na oba se nalazišta slikarije razlikuju od onih iz Povilca, kako po korištenoj boji, tako i po načinu prikaza likova. Treba napomenuti da su na oba

Sl. 9 Izbljedjeli prikaz jelena, 2004., (foto: I. Karavanić).

Fig. 9 Faded depiction of a deer, 2004 (photo by: I. Karavanić).

only those not yet destroyed by weathering conditions were visible.

ANALYSIS OF THE PICTOGRAPHS AND COMPARISON WITH OTHER FIND SITES

In making the analysis and before making comparisons with other sites we should identify the characteristics of the pictographs at Povilac near Selce. First, the zoomorphic figures are polychrome and the anthropomorphic figures are monochrome. Second, the depiction of the figures is highly schematic, especially the anthropomorphic figures. Third, the paint is unstable (non-permanent) – ten years after the discovery they had almost entirely faded away.

Some thirty rock art sites have been recorded in Croatia in recent years (Komšo and Kuzmanović 2010). Petroglyphs are most represented, with only a few pictographs found. As a rule these are monochrome pictographs in black, white or red colour. We see anthropomorphic and zoomorphic depictions at only three sites: a zoomorphic depiction of a horse (or ass) at the Jankova pećina cave at Lim Bay in Istria, an anthropomorphic depiction at Lukovačke stijene near Senj (Glavičić 1975) and anthropomorphic and zoomorphic depictions in the Tounjčica cave near Tounj (Božić 1995).

The depiction of a horse at Jankova pećina is schematic and monochrome (black). The anthropomorphic depictions on the rocks near Senj are done in white colour and are highly schematic. At both sites the pictographs differ from those at Povilac, both in terms of the colours used and in the method of depicting the figures. We should note that the colours are durable (permanent) at both sites and that they have not faded away in spite of being exposed to weathering conditions.

The pictographs at the Tounjčica cave are, in terms of their motifs, very similar to those at Povilac. At Tounjčica

nalazišta boje postojane i da nisu nestale, iako su izložene vanjskim atmosferilijama.

Slikarije u pećini Tounjčici po motivu izuzetno nalikuju slikarijama iz Povilca. U Tounjčici se one nalaze u vanjskom i u unutarnjem dijelu pećine. U vanjskom dijelu su naslikana dva nasuprotno postavljena konja, dok se u unutarnjem dijelu pećine nalazi prikaz nekoliko životinja, tri antropomorfne figure te nekoliko drugih amorfnih slikarija i otisaka ruku. Nacrane su crnom bojom, vjerojatno ugljenom. Slikarije su prvi put zabilježene 1994. godine, a prilikom uviđaja obavljenog 4. svibnja 2016. ustanovljeno je da su boje postojane. Iako zanimljive po motivu, tehnika slikanja, boje i informacije prikupljene od Vlade Božića ukazuju da su izvedene nedavno. Vjerojatno ih je naslikao neki polaznik speleoloških škola koje se u toj pećini održavaju već dugi niz godina.

U Sloveniji je zabilježeno tek nekoliko nalazišta s mogućom stijenskom umjetnošću, od kojih su slikarije bojom zabilježene tek na novootkrivenom pećinskom nalazištu Bestažovca kod Sežane (Mihevc 2013) i Partizanskoj jami iz slovenskog dijela Istre (Jamnik et al. 2015). Riječ je o grupi monokromnih slikarija, datiranih okvirno u razdoblje neolitika, slikanih crvenom i crnom bojom, koje prikazuju apstraktne simbole, a u jednom slučaju bilježimo i jedan izuzetno stilizirani antropomorfni prikaz. I ovdje se slikarije razlikuju od onih kod Povilca, i to po sve tri karakteristike – korištenoj boji, načinu prikaza likova i postojanosti boje.

U Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji zabilježeno je više nalazišta sa stijenskom umjetnošću. Uglavnom je riječ o prikazima izvedenima gravurama, a tek rjeđe slikarijama. Vezano za naše slikarije, valja izdvojiti one iz Lipca u Crnoj Gori (Pušić 1966; Garašanin 1968), Gabrovice kod Klane (Mihailović i Jovanović 1997) te na nalazištima Vlačnja u Srbiji (Korkuti 2008) i Pisana Stijena u Bosni i Hercegovini (Garašanin 1968). Kod Lipca se nalaze monokromne zoomorfne slikarije izvedene postojanom žutosmeđom bojom, datirane u razdoblje brončanog doba, kod Gabrovice se nalazi srednjovjekovni prikaz jahača, u Vlačnji je neolitički monokromni zoomorfni prikaz jelena, izveden crvenom postojanom bojom, dok se na Pisanoj Stijeni nalaze srednjovjekovni prikazi jahača i pasa. Niti jedno od ovih nalazišta ni stilski ni tehnikom ne odgovara našim slikarijama.

Na području Makedonije zabilježena su brojna nalazišta sa stijenskim slikarijama. Potrebno je izdvojiti Cocev Kamen (Masson 2007), s monokromnim slikarijama crvene boje i antropomorfni prikazi datiranim u razdoblje neolitika, no koji se razlikuju od povilačkih slikarija.

we find them on the exterior and interior of the cave. At the exterior we see two opposite facing horses, while in the interior we see depictions of several animals, three anthropomorphic figures and several other amorphous pictographs and hand prints. They are done in black colour, likely charcoal. The pictographs were first recorded in 1994, and it was established during an examination on the 4th of May 2016 that the colours are durable. Although interesting in terms of the motifs – the painting technique, colour and information collected by Vlado Božić indicate that they are recent creations. They were likely painted by a participant of a speleology course that has been staged at the cave for many years.

In Slovenia we know of only a few sites with possible rock art, among which pictographs have been recorded only at the newly discovered cave site of Bestažovca near Sežana (Mihevc 2013) and Partizanska jama in the Slovenian part of the Istrian peninsula (Jamnik et al. 2015). This is a group of monochrome pictographs, dated roughly to the Neolithic period and done in red and black colour, depicting abstract symbols, with one case of a highly stylised anthropomorphic depiction. Here too the pictographs differ from those at Povilac by all three characteristics – the colours used, the method in which the figures are depicted and the durability of the colours used.

A number of rock art sites have been recorded in Bosnia-Herzegovina, Montenegro and Serbia. These are for the most part depictions done with engraving (petroglyphs) and less often pictographs. In relation to our pictographs, we can point to those at Lipci in Montenegro (Pušić 1966, Garašanin 1968), Gabrovica near Klana (Mihailović and Jovanović 1997) and at the Vlačnja site in Serbia (Korkuti 2008) and Pisana Stijena in Bosnia-Herzegovina (Garašanin 1968). At Lipci we find monochrome zoomorphic pictographs done in durable yellow-brown colour, dated to the Bronze Age, at Gabrovica we see the medieval depiction of a horse rider, at Vlačnja we find a Neolithic monochrome zoomorphic depiction of a deer, done in durable red colour, while at Pisana Stijena we find medieval period depictions of horse riders and dogs. None of these finds are consistent with our pictographs in terms of style or technique.

In Macedonia there are numerous sites that have been identified as having wall paintings. Noteworthy is Cocev Kamen (Masson 2007), with monochrome pictographs in red colour and anthropomorphic depictions dated to the Neolithic period that also differ from the pictographs at Povilac.

Seven sites with cave drawings have been identified in Albania (Korkuti 2008). We can point to a few of these.

U Albaniji je zabilježeno sedam nalazišta s pećinskim slikarijama (Korkuti 2008). Ističemo nekoliko njih. Na nalazištu Lepenica neolitičke antropomorfne slikarije izvedene su monokromno, postojanom crvenom bojom. Na nalazištu Rubik prapovijesne antropomorfne slikarije također su izvedene monokromno, postojanom bijelom bojom. Konačno, na stijenama u Trenitu nalaze se željeznodobni antropomorfni i zoomorfni motivi, izvedeni monokromno, postojanom bijelom bojom. Nijedno od ovih nalazišta ne odgovara po svojoj tehnici i stilu povilačkim slikarijama.

U Bugarskoj postoji više pećina sa stijenskim slikarijama; za usporedbu s našim slikarijama zanimljiva je pećina Magura (Arca 2014). U njoj se nalaze brojne neolitičke slikarije, koje su izvedene monokromno, crnom bojom, a donose antropomorfne i zoomorfne prikaze. Dok zoomorfni prikazi nisu slični, oni antropomorfni prilično slične slikarijama iz Povilca. Kao i na drugim dosad predstavljenim nalazištima, i ovdje su boje postojane.

U Italiji su zaista brojne pećine sa stijenskim slikarijama, no jedino nalazište koje se može usporediti s Povilcem je Grotta dei Cervi (Ingravallo 2007), u kojem se nalaze brojne neolitičke antropomorfne i zoomorfne slikarije izvedene postojanom crnom i crvenom bojom. One crne pritom pokazuju veliku sličnost sa slikarijama iz Povilca.

Ovdje treba spomenuti i izuzetno bogato Levantinsko stijensko slikarstvo, datirano u neolitik, koje svojom shematiziranošću prikaza pomalo podsjeća na slikarije iz Povilca, ali ta je zona toliko udaljena od našeg nalazišta da njihova povezanost nije vjerojatna.

ZAKLJUČAK

Usporedba povilačkih slikarija s brojnim nalazištima stijenskog slikarstva iz bližih i daljih regija ukazuje na stilsku sličnost samo sa slikarijama iz pećine Tounjčice (iz bližih regija) te na određene stilske sličnosti s lokalitetom Magura u Bugarskoj i Grotta dei Cervi u Italiji (iz daljih regija). Međutim, slikarije iz Tounjčice su recentne. Na nekoliko lokaliteta postoje male sličnosti kod antropomorfni prikaza, ali one su vjerojatno više slučajnost, zbog izuzetno shematiziranih prikaza. Iako ni na jednom primjeru nismo uspjeli zamijetiti polikromno slikanje zoomorfni i monokromno crtanje antropomorfni likova, temeljem nedostatka pouzdanih nalaza za usporedbu na području Hrvatske te određene sličnosti s antropomorfni neolitičkim prikazima s područja Italije, treba spomenuti mogućnost da bi slikarije iz Povilca mogle biti autentične.

S druge strane, ni na jednom nama poznatom nalazištu nije zabilježeno izbljeđivanje boje u tako kratkom periodu od trenutka otkrivanja. Stoga je za

At the Lepenica site we find monochrome Neolithic anthropomorphic pictographs done in durable red colour. At the Rubik site prehistoric anthropomorphic pictographs are also monochrome, done in durable white colour. On the rocks at Trenit the monochrome Iron Age anthropomorphic and zoomorphic motifs are done in durable white colour. None of these sites are consistent in technique or style with the pictographs at Povilac.

In Bulgaria there are a number of caves with wall drawings. Of interest in comparison with our pictographs is the Magura cave (Arca 2014). It contains numerous Neolithic black monochrome anthropomorphic and zoomorphic depictions. While the zoomorphic depictions are not similar, the anthropomorphic ones are quite similar to the pictographs at Povilac. As with the other sites discussed above, the colours used here are durable.

In Italy there is a truly large number of caves with wall drawings, but the only site that is comparable with Povilac is the Grotta dei Cervi (Ingravallo 2007), in which there are numerous Neolithic anthropomorphic and zoomorphic pictographs done in durable black and red colour. The black drawings show significant similarity to the pictographs at Povilac.

We should note here that there is a great wealth of Levantine rock art, dated to the Neolithic, the schematic depictions of which are somewhat reminiscent of the pictographs at Povilac, but this zone is so far from our site as to make their possible connection unlikely.

CONCLUSION

A comparison of the pictographs at Povilac with many rock art sites in the nearer and broader region shows stylistic similarities only with the drawings from the Tounjčica cave (nearer region) and some stylistic similarities with the Magura cave in Bulgaria and the Grotta dei Cervi in Italy (broader region). The pictographs at Tounjčica, however, are recent creations. There are some minor similarities at several sites among the anthropomorphic depictions, but these are more likely the result of coincidence, given the highly schematic nature of the drawings. Although we have nowhere observed a case of the polychrome drawing of zoomorphic and monochrome drawing of anthropomorphic figures, based on the lack of reliable finds for comparison in Croatia and certain similarities with anthropomorphic Neolithic depictions in Italy, we should note the possibility that the pictographs at Povilac could be authentic.

On the other hand, we know of no other case of this very high rate of colour fading from the moment

pretpostaviti da bi autentični prikazi pokazali dužu postojanost čak i pod pretpostavkom da je neposredno prije otkrića došlo do urušavanja dijela pripečka i izlaganja slikarija Sunčevim zrakama. Premda je dio slikarija bio prekriven tankim slojem sige (usmeno priopćenje J. Radovčića), postoji mogućnost da se prekrivanje sigom zbilo relativno brzo pa se time eventualna arhaičnost slika ne može dokazati. Nažalost, svi su prikazi potpuno izbledjeli pa više ne postoji mogućnost uzimanja uzoraka za datiranje ili druge analize. Fotografije koje objavljujemo možda su jedino svjedočanstvo tih uradaka.

Imajući u vidu sve prethodno navedeno, možemo zaključiti da su stijenske slikarije iz Povilca kod Selca najvjerojatnije recentna tvorevina, nastala najviše prije nekoliko desetljeća. Tvorac je, čini se, imao određene spoznaje o prapovijesnoj stijenskoj umjetnosti, a o razlogu nastanka možemo samo nagađati. Slične slikarije nastajale su za potrebe filmske industrije (osobno priopćenje P. Bahna), ali u ovom slučaju o takvim aktivnostima nemamo saznanja. Njihov nastanak možda je samo plod zabave, pokušaj prijevera ili nešto sasvim drugo. Ipak, s obzirom na slabu istraženost stijenske umjetnosti istočnojadranskog područja, ovaj zaključak mogao bi biti korigiran novim otkrićima.

ZAHVALE

Zbog specifičnosti nalazišta konzultirani su mnogobrojni strani i domaći stručnjaci, kojima najljepše zahvaljujemo na mišljenju: Jakov Radovčić, Lawrence G. Straus, Paul Bahn, Jean Clottes, Henry de Lumley, Nives Majnarić-Pandžić, Tihomila Težak-Gregl, Snježana Karavanić, Julien Riel-Salvatore. Zoran Bogdanović prvi je fotografirao nalazište otrgnuvši ga tako zaboravu i ljubazno nam ustupio fotografije. Kolegici Vesni Zmajić Kralj zahvaljujemo na podršci. Zahvaljujemo Vladi Božiću koji nam je dao informacije i odveo Darka Komšu do pećine Tounjčice.

of discovery at sites known to us. It is to be presumed that authentic depictions would show greater durability even if we assume that a section of the abri collapsed at some point very near to the time of discovery, exposing the pictographs to solar radiation. Although part of the pictographs were covered in a thin layer of dripstone (oral report of J. Radovčić), it is possible that this process occurred relatively quickly, and it cannot be the basis for demonstrating the possible archaic nature of the drawings. All of the depictions have, unfortunately, entirely faded, and there is no further possibility of taking samples for dating or other analyses. The photographs we have published here are likely the only witness to these works.

Bearing in mind all the above noted, we can conclude that the wall paintings at Povilac near Selce are most likely recent creations, made at most a few decades ago. Their creator, it appears, had some insight into the history of rock art and, as to the motivation for making them - we can only speculate. Similar pictographs have been created for the needs of the film industry (as communicated to us by P. Bahn), but we have no knowledge of any such activities in our case. They may very well have been made as a divertissement, a fraud or motivated by some entirely other factor. Nevertheless, given the poor level of research into rock art in the eastern Adriatic, this conclusion may be corrected by new discoveries.

ACKNOWLEDGEMENTS

Given the very specific nature of the find site we consulted many foreign and domestic experts, who we wish to sincerely thank for their observations: Jakov Radovčić, Lawrence G. Straus, Paul Bahn, Jean Clottes, Henry de Lumley, Nives Majnarić-Pandžić, Tihomila Težak-Gregl, Snježana Karavanić, Julien Riel-Salvatore. Zoran Bogdanović was the first to photograph the site, saving it from oblivion and was kind enough to provide us with the photographs. We wish to thank our colleague Vesna Zmajić Kralj for her support. We thank Vlado Božić for information on Tounjčica and for guiding Darko Komšo on his visit to this cave.

LITERATURA / LITERATURE

- ANATI, E. 1993. World Rock Art: The Primordial Language, *Bollettino del Centro Camuno di Studi Preistorici* 27, Capo di Ponte 1993, 1-161.
- ARCA, A. 2014. Bulgarian rock art: the Magura Cave paintings, *TRACCE Online Rock Art bulletin* 33 (November 2014), <http://www.rupestre.net/tracce/?p=8048> (pristupljeno dana 21.05.2016.).
- BASLER, Đ. 1976. Paleolitsko prebivalište Badanj kod Stoca, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, (A), n.s. sv. XXIX/1974. Sarajevo, 1976, 5-18.
- BASLER, Đ. 1979. Paleolitske i mezolitske regije i kulture u Bosni i Hercegovini, u: BENAC, A. (Ed.): *Praistorija Jugoslavenskih zemalja 1, Paleolitsko i mezolitsko doba*, Sarajevo 1979, 331-355.
- BOŽIĆ, V. 1995. Špiljski crteži u Tounju podvala, *Hrvatski planinar*, Godište 89, broj 7-8, 221-224.
- GARAŠANIN, M. 1968. Neue prähistorische Felsbilder an der adriatischen Küste der Crna Gora (Montenegro), *Germania* 46/2, 1968, 213-223.
- GLAVIČIĆ, A. 1975. Otkriće starih slikarija na morskim stijenama u senjskom podgorju, *Senjski zbornik (Izveštaj I.)*, sv. VI, Senj, 1975, 199-210.
- INGRAVALLO, E. 2007. The Grotta dei Cervi (Otranto - Lecce), *Documenta Praehistorica XXXIV*, 215 - 219.
- JAMNIK, P., VELUŠČEK, A., JOSIPOVIĆ, D., ČELESNIK, R. I TOŠKAN, B. 2015. Partizanska jama in Plano najdišče pod jamo - novi paleolitski lokaciji v slovenskoj Istri. Ali smo v Sloveniji ob prvem fosilnem ostanku neandertalca odkrili tudi prvo sled paleolitske jamske slikarske umetnosti?, *Annales, Series historia et sociologia* 25/4, 2015, 705-732.
- KOMŠO, D. I KUZMANOVIĆ, N. 2010. Stijenska umjetnost na tlu Hrvatske, (Urednici: Garašić, M. i Kovačević M.-S.) 1. *Hrvatski speleološki kongres s međunarodnim djelovanjem - sažeci*, Poreč, 24.-27.11.2010., 83-85.
- KORKUTI, M. 2008. *Rock Art in Albania*, Institute of Archaeology, Tirane 2008.
- KUJUNDŽIĆ, Z. 1989. Gravure na stijeni i gravirani ukrasi na upotrebnim predmetima - Badanj i Pećine pod lipom, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Arheologija. Archéologie*, 44, 21-38.
- MASSON, E. 2007. Le site pre/protohistorique de Cocev kamen (Macedonie): ses analogies avec des sites europeens, *Zbornik Matice Srpske za klasične studije* 9, Novi Sad 2007, 7-20.
- MIHAILOVIĆ, D. I JOVANOVIĆ, S. (1997). Preistorijske slikane predstave u pećini Gabrovica kod Klane, *Starinar* 48, 135 - 144.
- MIHEVC, A. 2013. Neolithic Drawings from Bestažovca Cave, Western Slovenia, *Proceedings from 16th International Congress on Speleology, Czech republic, Brno, July 21 - 28, 2013*, 156 - 158.
- PUŠIĆ, I. 1966. Preistorijski crteži na stijeni u Lipcima. *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja IV/2*, 187-191.